ISSN: 2146-7900

GİFAD

HAKEMLİ DERGİ / REFEREED JOURNAL

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ İlahiyat Fakültesi

JULY / TEMMUZ 2026 YEAR/YIL 15 VOLUME/CİLT 15 ISSUE/SAYI 2

İSAM

TR Dizin

SOBIAD

OpenAIRE

ASOS Index

ScienceDirect

WorldCat

ROAD

CrossRef

Diğer Dizinler

İSAM

Index Copernicus

SOBIAD

OpenAIRE

Dergi Kurulları +

Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

ilahiyatdergi@gumushane.edu.tr | http://dergipark.gov.tr/tr/pub/gifad | ISSN: 2146-7900 | Cilt: 15 Sayı: 2

Endülüs Nahiv Geleneğinde Nakil ve Akıl Dengesi: Ebû Bekr ez-Zübeydî'nin Semâ' ve Kıyas Metodolojisine *Kitâbu'l-Vâdıh* ve *Lahnu'l-'Avâm* Eksenli Bir Yaklaşım

The Balance of Transmission and Reason in the Andalusian Grammatical Tradition: An Approach to Abū Bakr al-Zubaydī's Methodology of Samā' and Qiyās with Reference to *Kitāb al-Wāḍiḥ* and *Laḥn al-'Awām*

Tuba Özdemir[1], Mehmet Yılmaz[2]*

Geliş Tarihi: *25/01/2026*

Kabul Tarihi: *04/06/2026*

DOI: *10.53683/gifad.1871524*

[1]Doktora Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı/Ph.D. Student, Çanakkale Onsekiz Mart Universty, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric

Çanakkale / Türkiye

tuba.zdmr1629@gmail.com

orcid.org/0009-0005-5747-5394

[2]Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı/Assoc. Prof., Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric

Çanakkale / Türkiye

myilmaz93@hotmail.com

orcid.org/0000-0002-8223-7065

**Sorumlu Yazar / Corresponded Author*

Telif Hakkı: *Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Gümüşhane, 29000, Türkiye. Bütün hakları saklıdır.*

Copyright: *Gümüşhane University, Faculty of Theology, Gümüşhane, 29000 Türkiye. All right reserved*

İntihal: *Bu makale özel bir yazılım ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir*

Plagiarism: *This article has been scanned by special software. No plagiarism was detected.*

Öz

Bu çalışma, Endülüs nahiv geleneğinin teşekkül ve kurumsallaşma sürecinin merkezî figürlerinden biri olan Ebû Bekr ez-Zübeydî'nin (ö. 379/989) dil anlayışını, onun *Kitâbu'l-Vâdıh* ve *Lahnu'l-'avâm* adlı eserleri üzerinden metodolojik bir analize tâbi tutmaktadır. Araştırma, Arap dil biliminin semâ' (nakil) ve kıyas (akıl) ilkelerinin bu eserlerde fonksiyonel bir senteze dönüşme sürecine odaklanmaktadır. Eğitim eksenli, pedagojik ve didaktik bir muhtasar mahiyetindeki *Kitâbu'l-Vâdıh* ile tashih merkezli *Lahnu'l-'avâm* adlı eserlerin temel veri kaynağını oluşturduğu bu araştırmada, metin merkezli dilbilimsel inceleme ve karşılaştırmalı analiz yöntemleri kullanılmıştır. Bu bağlamda, Basra nahiv ekolünün normatif ve sistemci yaklaşımının Endülüs coğrafyasındaki ilk tezahürlerinden birinin bizzat Zübeydî eliyle inşa ediliş süreci; isim cümlesi, nâsih harfler ve nâkıs fiiller gibi temel nahiv konuları ve morfolojik veriler üzerinden temellendirilmiştir. Çalışma kapsamında, Zübeydî'nin semâ'î verileri "Âmil Nazariyesi" çerçevesinde rasyonalize etme biçimi ve dilin mantıksal tutarlılığını savunduğu argümanlar incelenmiştir. Araştırma neticesinde, Zübeydî'nin nâdir ve şâz rivâyetleri dilin genel kurallarını bozmamak adına dışlayan tasfiyeci bir tutum sergilediği, bununla birlikte dilin iç işleyişine dayanan üretken bir kıyas anlayışını benimsediği ortaya konulmuştur. Bu incelemeye ek olarak, müellifin dilsel sapmaları ve galatları ele aldığı *Lahnu'l-'avâm* adlı eserindeki bulgular da araştırmanın ana tezini destekler niteliktedir. Bu eser, halk dilindeki fonetik ve morfolojik bozulmalara karşı fasih Arapçanın otantik yapısını muhafaza etmek için semâ'ı mutlak bir denetim mekanizması, kıyası ise dilin iç disiplinini sağlayan matematiksel bir iskelet olarak konumlandırır. Bu metodolojik sentezin Endülüs nahiv düşüncesine hem özgün hem de disiplinli bir kimlik kazandırdığı ve Doğu İslâm dünyasına ait dil mirasının Batı İslâm dünyasına sistemli bir şekilde aktarılmasını sağladığı görülmektedir. Sonuç olarak bu makale, Zübeydî'nin sadece bir derleyici veya nakilci olarak görülemeyeceğini, aynı zamanda dilin mantıksal mimarisini yeniden kuran yetkin bir teorisyen olduğunu ortaya koymayı amaçlar.

Anahtar Kelimeler: Arapça, Ebû Bekr ez-Zübeydî, Semâ', Kıyas, Basra Ekolü, Kitâbu'l-Vâdıh, Lahnu'l-'avâm.

Abstract

This study subjects the linguistic conception of Abū Bakr al-Zubaydī (d. 379/989), one of the pivotal figures in the formation and institutionalization of the Andalusian grammatical tradition, to a methodological analysis through his works Kitāb al-Wāḍiḥ and Laḥn al-ʿAwām. The research focuses on the process by which the principles of samāʿ (transmission) and qiyās (analogy) in Arabic linguistics transform into a functional synthesis within these texts. Drawing upon Kitāb al-Wāḍiḥ, an education-oriented, pedagogical, and didactic compendium, and Laḥn al-ʿAwām, a correction-centered treatise, this study adopts a text-based linguistic analysis and comparative methodology. In this context, the process through which one of the first manifestations of the Basran grammatical school's normative and systemic approach was constructed in the Andalusian geography by al-Zubaydī himself is substantiated through basic syntactic categories such as the nominal sentence, annulling particles (nawāsikh), and deficient verbs, alongside concrete morphological data. Within the scope of the study, al-Zubaydī's manner of rationalizing transmitted data within the framework of the 'Theory of Governance' (al-ʿĀmil) and the arguments he advanced to defend the logical consistency of language are examined. As a result of the research, it is revealed that al-Zubaydī displayed an exclusionary attitude toward rare and anomalous (shādh) transmissions in order not to disrupt the general rules of language, while concurrently adopting a productive conception of analogy rooted in the internal mechanism of language. In addition to this analysis, the findings in the author's work Laḥn al-ʿAwām, which addresses linguistic deviations and solecisms, further substantiate the main thesis of the research. This work positions samāʿ as an absolute oversight mechanism and qiyās as a mathematical skeleton ensuring internal linguistic discipline against the phonetic and morphological corruptions in the vernacular. The study demonstrates that this methodological synthesis endowed Andalusian grammatical thought with both an authentic and disciplined identity, thereby ensuring the systematic transmission of the vast linguistic heritage of the Eastern Islamic world to the Western Islamic world. Consequently, this article aims to demonstrate that al-Zubaydī cannot be regarded merely as a compiler or transmitter, but rather as a competent theorist who reconstructed the logical architecture of language.

Keywords: The Arabic Language, Abū Bakr al-Zubaydī, Samā', Qiyās, Basran School, Kitāb al-Wāḍiḥ, Laḥn al-'Awām.

Giriş[*]

Arap dili grameri, tarihsel süreç içerisinde nakil (semâ') ile akıl (kıyas) arasındaki hassas dengenin üzerine kurulu kapsamlı bir mantık sistemine dayanan kurallar manzumesidir. Hicrî 2. asırdan itibaren Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki metodolojik ayrışmalarla şekillenen bu süreç, Doğu İslâm dünyasında olgunlaşıp sonra Endülüs coğrafyasında özgün bir kimliğe bürünmüştür. Endülüs nahiv geleneği, tevarüs ettiği devasa Doğu mirasını rasyonel bir süzgeçten geçirerek kendi sistematiğini kurmayı başarmıştır. Nitekim, bu geleneğin en yetkin ve disiplinli temsilcilerinden biri Ebû Bekr ez-Zübeydî'dir. Zübeydî, sözlük bilimi (lugat) ve gramer (nahiv ve sarf) sahasında ortaya koyduğu eserlerle Arap dilbilimi tarihinde kalıcı bir etki bırakmıştır. Onun dil tasavvurunu anlamak için başvurulması gereken temel iki eser, didaktik nitelikte bir muhtasar olan *Kitâbu'l-Vâdıh* ile dildeki hatalı kullanımları (lahn) tashih etmeyi amaçlayan *Lahnu'l-'avâm*/*Lahnu'l-'âmme* adlı çalışmadır. İlk bakışta biri pedagojik amaçlı bir öğretim metni diğeri ise tashih merkezli bir çalışma izlenimi uyandırmakla birlikte, her iki eser de müellifin dil anlayışını şekillendiren metodolojik tutarlılığı ortaya koyan temel metinlerdir. Modern literatür incelendiğinde, Zübeydî'yi ve Endülüs nahiv düşüncesini farklı bağlamlarda ele alan çalışmalara da rastlanmaktadır (Zavalsız, 2013; Kılıç, 2013, 177-196). Mevcut çalışmalar genellikle müellifin ya öğretici yönünü ya da biyografisini ayrı ayrı ele almıştır. Ancak bu çalışmalar, Zübeydî'nin nahiv öğretimine ilişkin teorik-kuramsal yaklaşımı ile dil sapmalarını ıslah eden eseri bütüncül bir bakış açısıyla incelememiştir. Mevcut literatürün sunduğu bu birikimden hareketle çalışma, Zübeydî'nin eserlerinde açık ve teorik bir mukaddime de görünmese de uygulamada tavizsiz bir şekilde işlettiği semâ' ve kıyas dengesini inceleyerek ilgili literatüre mütevazı bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Zikredilen katkının zeminini oluşturan temel iddia ise müellifin pratik uygulamalarında gizlidir. Nitekim Zübeydî, Basra ekolünün normatif (kuralcı) ilkelerini Endülüsün ilmî ikliminde yeniden üretirken semâ'ı meşruiyetin yegâne kaynağı; kıyası ise bu kaynağı disipline eden kurucu bir akıl olarak konumlandırmaktadır. O, dildeki her i'râb değişimini mantıklı bir nedensellik çerçevesinde (âmil nazariyesi) temellendirmiş; nâdir ve şâz rivâyetleri sistemin dışında tutarak dil yapısının tutarlılığını korumayı amaçlamıştır. Zübeydî'nin yöntemi yalnızca bu korumacı tavırla sınırlı kalmamıştır. Müellif, semâ'ın yetersiz kaldığı ve verinin eksik olduğu durumlarda kıyası üretken bir yöntem olarak kullanmış, böylece dilin potansiyel imkânlarını sistematik biçimde ortaya koymuştur. Bu doğrultuda, araştırmada üç aşamalı bir yol izlenecektir. Çalışmada öncelikle *Kitâbu'l-Vâdıh*'ta temel sentaktik kategoriler üzerinden semâ'î verilerin nasıl kıyasî bir kalıba döküldüğü, ardından müellifin teknik tercihlerindeki Basra disiplini ve Sîbeveyh (ö. 180/796) gibi otoriteler karşısındaki özgün duruşu ele alınacaktır. Son bölümde ise *Lahnu'l-'avâm* adlı eserinde, dilin sokağa yansıyan yozlaşma süreçlerine karşı nakil ve akıl dengesinin bir ıslah stratejisi olarak nasıl istihdam edildiği ortaya konulacaktır.

1. *Kitâbu'l-Vâdıh*'ta Dilin Sistematik İnşası: Semâ'î Malzemenin Kıyasla Teorileştirilmesi

Ebû Bekr ez-Zübeydî'nin *Kitâbu'l-Vâdıh* adlı eseri incelendiğinde, müellifin Arap dil ilminin temel istidlâl vasıtaları arasında yer alan semâ' ve kıyas ilkelerine dair doğrudan ve teorik bir mukaddime kaleme almadığı görülmektedir. Eserin didaktik yönünün belirleyici olması ve muhtasar bir telif niteliği taşıması, Zübeydî'nin dilsel tercihlerini Basra nahiv ekolünün normatif çerçevesi doğrultusunda şekillendirmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Özellikle semâ' ile kıyas arasındaki denge, Basra ekolünün metodolojik prensipleri ışığında zımnen benimsenmiştir. Nitekim eserde, dilsel hükümlerin metodolojik temelleri ve istinbat süreçlerinin keyfiyetine dair açık ve ayrıntılı tasrihlere yer verilmemiştir. Bu durum, esas itibarıyla eserin telif gayesiyle ilişkilendirilebilir. *Kitâbu'l-Vâdıh*, dilsel unsurları özlü ve öğretici bir biçimde sunmayı hedefleyen didaktik bir muhtasar niteliği taşımaktadır. Metinde teorik çerçevesi açıkça ortaya konulmayan alanlar, müellifin pratik uygulamalarında belirgin bir metodolojik tutarlılık olarak tezahür etmektedir. Zübeydî, Endülüs nahiv geleneği içerisinde dil ilmini salt bir nakil faaliyetinin yanı sıra aklî bir inşa süreci olarak ele alan bir anlayışın temsilcisi

[*] Bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı'nda Doç. Dr. Mehmet Yılmaz danışmanlığında Tuba Özdemir tarafından yürütülmekte olan 16191601018 No'lu "Ebû Bekir ez-Zübeydî ve Arap Dilindeki Yeri" adlı doktora tez çalışması esas alınarak hazırlanmıştır.

konumundadır. Eserin dikkatli ve derinlikli tahlili, semâ‘ yoluyla aktarılan dilsel verilerin rasyonel bir süzgeçten geçirildiğini, yani kıyas ilkesinin etkin biçimde kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bu sebeple, müellifin metodolojisinin doğru biçimde konumlandırılması, dilsel yapıların her birinin hem naklî hem de aklî boyutlarıyla yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Zübeydî'nin gramatik tercihlerine yönelik böyle bir analiz, münferit kuralların tespiti yanı sıra Endülüs nahiv düşüncesinde dilsel delillerin işleyiş biçimine bütüncül metodolojik bir bakış sağlayacaktır. Bu çerçevede Zübeydî'nin dil tasavvurunda semâ‘, kuralın meşruiyetini ve malzemesini temin eden ilâhî ve beşerî bir miras olarak konumlanırken, kıyas bu mirası mantıksal bir düzen içerisinde sistemleştirerek sürekliliğini sağlayan kurucu bir ilke işlevi görmektedir.

1.1. İsim Cümlesinde Semâ'î Merfûiyetin Kıyasî Bir Âmile Bağlanması

Zübeydî, isim cümlesinde mübteda ve haberin raf‘ sebebini tespit ederken, Arap dilinin sahih kullanımından elde edilen semâ'î verileri esas almıştır. Böylece müellif bu verileri, kıyasî bir çerçevede sistematik bir yapıya kavuşturmuştur. Bu yöntemle, semâ'ı nahiv kurallarının temeli, kıyası ise verilerin genelleştirilerek tutarlı ilkeler haline getirilmesini sağlayan tamamlayıcı araçlar olarak konumlandırmıştır. Nitekim Zübeydî, Arap dilinin yaygın kullanımında mübteda ve haberin, lafzî bir âmil bulunmaksızın merfû‘ gelmesine dair gözlemlerden hareket etmektedir (Sîbeveyh, 1988, 2/127; Enbârî, 1999, 72). Özellikle isim cümlelerinde haber farklı türlerde (isim, sıfat, zarf, câr-mecrûr) gerçekleşse de raf‘ hükmünün değişmeden sürdüğünü gösteren örnekler tercih etmiştir. Örneğin, زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ "Zeyd süratle öne atılmaktadır." ve الدَّارِ فِي زَيْدٌ "Zeyd evdedir." gibi kullanımlar, bu yapıların istikrarlı biçimde merfû‘ olarak tercih edildiğini göstermektedir (Zübeydî, 1962/1976, 70-71). Zübeydî, bu kullanım sürekliliğini semâ'î bir veri olarak kabul etmiş ve bunun tesadüfî olmayıp, belirli bir nahivsel ilkeye dayandığını ileri sürmüştür. Semâ‘ ile tespit edilen merfûiyet olgusunun kıyas yoluyla genelleştirilmesi, Zübeydî'nin bu yapıyı teorik çerçeve olarak benimsediğini göstermektedir. Ona göre, lafzî bir âmilin açıkça bulunmadığı isim cümlelerinde raf‘ hükmünü açıklayacak kapsamlı bir ilkeye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada Zübeydî, bu ihtiyaca cevap veren âmilin "ibtidâ" olduğu sonucuna ulaşmıştır (Tayyib ‘Abdurrahîm Yûnus, 2018, 26-27). İbtidâ, lafzî bir unsurdan ziyade zihnî ve itibarî bir âmil olarak mübtedayı cümle başında bağımsızlaştırmakta ve onu raf‘ konumuna yerleştirmektedir. (Enbârî, 1953, 1/46). Bu kabul, Kûfe nahiv ekolü tarafından savunulan mübteda ve haberin karşılıklı olarak birbirini raf‘ ettiği görüşünün reddedilmesine zemin hazırlamaktadır. (Enbârî, 1953, 1/44-45). Zübeydî'ye göre âmil, dilde asıl olma niteliği taşımalı, başka bir unsura bağımlı ve karşılıklı bir ilişki aracılığıyla varlık kazanan bir yapı sergilememelidir. (Tayyib ‘Abdurrahîm Yûnus, 2018, 26). Bu anlayış doğrultusunda ibtidâ nazariyesi, isim cümlesinde haberin farklı türlerde gelmesini tek bir nahivsel ilke altında birleştirmekte ve görünürdeki dil çeşitliliğini açıklayan kapsayıcı bir üst ilke işlevi görerek nahiv kuralları arasındaki dağınıklığı gidermektedir (Zübeydî, 1962/1976, 70-74; Tayyib ‘Abdurrahîm Yûnus, 2018, 29-30).

1.2. Nâsih Harflerin Fiil Paradigmasıyla Kurduğu Kıyasî İlişki

Zübeydî, isim cümlesine etki eden nâsih harfleri i‘râbı etkileyen öğeler olmalarına ilaveten cümlenin yapısal hiyerarşisini yeniden şekillendiren belirleyici unsurlar olarak da görmektedir. Müellif, isim cümlesinin temel kurallarını belirledikten sonra cümleye sonradan eklenen nâsih harfleri sistemli bir şekilde incelemiştir. Bu incelemede o, إِنَّ gibi harflerin durumunu özellikle fiil örnekleriyle yaptığı kıyas üzerinden açıklamıştır (Tayyib ‘Abdurrahîm Yûnus, 2018, 31-32). Zübeydî'ye göre, إِنَّ, لَعَلَّ, كَأَنَّ, لَيْتَ ve لَكِنَّ gibi harflerin cümleye dahil olması ile oluşan yeniden yapılanma fiillerin isim cümlesindeki tasarrufu ve i‘râb açısından belirleyici olmasına benzetilmiştir. Mezkûr harfler mübtedayı nasb etmekle kalmayıp, aynı zamanda haberin raf‘ halini tayin eden bağımsız âmiller olarak da değerlendirilmelidir (Râcîhî, 1980, 131). Müellif bu görüşünü, Arap dilinin yerleşik kullanımından elde ettiği semâ'î verilerle desteklemektedir. Örneğin, إِنَّ زَيْدًا خَارِجٌ "Şüphesiz, Zeyd dışarıdadır." ve لَعَلَّكَ خَارِجٌ "Umarım dışarıdasındır." gibi cümle örneklerinde bu yapılar, nâsih harfin mübtedayı nasb ettiğini, haberin ise raf‘ konumunu koruduğunu göstermektedir (Zübeydî, 1962/1976, 74). Müellif, haberin raf‘ hükmünü

önceki hükmün devamı şeklinde izah etmek yerine bunu nâsih harfin cümlede tesis ettiği yeni bir i'râb durumunun neticesi olarak yorumlamaktadır. Bu sebeple raf' artık ibtidâya değil, nâsih harfin âmillik fonksiyonuna nispet edilmektedir. Zübeydî, Kûfe ekolünün haberin raf' halinin nâsih harflerden bağımsız olduğunu savunan görüşünü eleştirmiştir. Bu yaklaşım, cümleye sonradan dahil olan unsurun sentaktik yapıyı dönüştürdüğü gerçeğini göz ardı etmektedir (Tayyib 'Abdurrahîm Yûnus, 2018, 32-33). Ona göre her i'râb hükmünün bağımsız bir âmil gerektirdiği ilkesinden hareketle, nâsih harflerin cümleye girişi, yapısal bir dönüşümdür. Bu harfler, isim cümlesinin önceki isnat düzenini feshederek yerine nâsih harfin merkezde konumlandığı yeni bir sentaktik hiyerarşi inşa etmektedir (Râcîhî, 1980, 131). Böylece nâsih harfler, biçimsel değişikliklerin ötesinde, cümlenin özne-yüklem dengesini yeniden yapılandıran aslî aktörler haline gelmektedir.

1.3. Nâkıs Fiillerde Semâ'î Kullanımın Fiil Kıyasıyla Sürekliliği

Zübeydî'nin isim cümlesinde nâkıs fiillerin işleyişini ele alırken kullandığı metodoloji, sahih kullanımı Basra ekolünün fiil merkezli kıyas anlayışıyla bütünleştirmektedir. Müellif, nâsih harflerle kurduğu i'râb dengesini fiil soylu unsurlara teşmil ederek كَانَ ve benzeri nâkıs fiilleri, isim cümlesine fiil paradigmasını ekleyen temel araçlar olarak konumlandırmaktadır (Tayyib 'Abdurrahîm Yûnus, 2018, 38). Örneğin, قَاعِدًا زَيْدٌ كَانَ "Zeyd oturuyordu." yapısında isim unsurunun raf', haberin ise nasb olduğu açıkça görülmektedir. Müellif, bu düzenin dilde yaygın ve istikrarlı kullanımı esas alarak, i'râbın belirli nahivsel bir ilkeye dayandığını kabul etmektedir. O, kıyas yönteminden hareketle كَانَ ile لَيْسَ, زَالَ مَا, بَرِحَ مَا gibi nâkıs fiilleri karşılaştırmakta ve bu fiillerin tümünde ortak bir sentaktik işleyişin varlığını ortaya koymaktadır. Buna göre isim unsuru merfû', haber unsuru ise mansûb kılınmaktadır. (Zübeydî, 1962/1976, 77). Böylece nâkıs fiiller, fiil kıyasının isim cümlesine uygulanabilirliğini gösteren somut örnekler haline gelmektedir. Zübeydî'ye göre bu fiillerin anlam boyutları (zaman, süreklilik, olumsuzluk) i'râb gerekçesi değildir; asıl işlevleri cümledeki sentaktik rolleri yeniden düzenlemektir. (Tayyib 'Abdurrahîm Yûnus, 2018, 35-36). Fiil çekimleri farklı zaman ve kiplerde dahi aynı düzeni korumaktadır. Örneğin, أَمِيرًا زَيْدٌ يَكُونُ "Zeyd, lider olur." yapısı, çekimli fiilin isim ve haber unsurları üzerindeki tasarrufunu sürdürdüğünü göstermektedir. Bu durum, nâkıs fiillerin etkisinin bağlamla ilişkili olmadığını gösterdiği gibi fiil paradigmasına içkin, süreklilik arz eden bir sentaktik ilkeye dayandığını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak Zübeydî, nâkıs fiilleri isim cümlesinin istisnaî unsurları olarak değil, fiil kıyasının doğal bir uzantısı olarak değerlendirmiştir. (Tayyib 'Abdurrahîm Yûnus, 2018, 38).

1.4. Hâl Konumunda Semâ'î Normlar ve Anlamsal Kıyas Dengesi

Zübeydî, hâl unsurunu biçimsel bir tamlayıcı olmanın yanı sıra cümlenin anlam bütünlüğünü tesis eden kurucu bir öğe olarak da değerlendirmiştir. Müellif, hâlin konumunu keyfî bir tercih olarak görmemektedir. Aksine onun, Arap dilinin tabii kullanımında sabitlenmiş standart yerleşimler ile istisnaî durumlar arasında işleyen sistematik bir düzeni yansıttığını ileri sürmektedir. (Tayyib 'Abdurrahîm Yûnus, 2018, 45). Zübeydî hâlin esas olarak fiil merkezli bir yapıda anlam kazandığını vurgulamaktadır. Semâ'î yönteme dayanarak getirdiği قَائِمًا اللهِ عَبْدَ رَأَيْتُ "Abdullah'ı ayakta durur vaziyette gördüm." örneği ile hâlin fiilden sonra gelmesinin yaygın ve baskın kullanım olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, مُسْرِعًا أَخُوكَ جَاءَنِي "Kardeşin bana koşarak geldi." örneği üzerinden hâlin fiilin meydana geliş tarzını belirleyen nitelendirici bir işlev gördüğünü ve bu ilişkinin dilde sistematik olarak sabitlenmiş olduğunu vurgulamaktadır. (Zübeydî, 1962/1976, 94). Zübeydî, hâlin konum ve zamanının yalnızca i'râb meselesiyle sınırlı olmadığını, anlamın açıklığı ve tutarlılığıyla doğrudan ilişkili olduğunu belirtmiştir. Ayrıca o, kıyas yöntemi aracılığıyla hâlin ikincil kullanımlarını da ele almaktadır. Bunlardan birisi fiilden önce gelmesi durumudur ki o, mutlak bir serbestlik taşımadığını, belirli bağlamsal ve anlamsal koşullar altında mümkün olduğunu ileri sürmektedir. (Zebîdî, 1987, 37; Tayyib 'Abdurrahîm Yûnus, 2018, 43). Örneğin, رَاغِبٌ زَيْدٌ فِيكَ cümlesinde hâl yapısının oluşmadığını belirtmektedir. Bunun nedeni رَاغِبٌ unsurunun fiilî bir eylemin gerçekleşme tarzını açıklamıyor olması

ve bu durumun anlam açısından bir tutarsızlık yaratmasıdır. Sonuç olarak Zübeydî, hâl unsurunun konumunu semâ'î normlara dayandırırken, kıyası bu normların dışındaki istisnaî kullanımları anlam merkezli olarak denetlemek için kullanmaktadır.

1.5. İstisnâ Edatlarında Fonksiyonel Sınırlar ve Kıyasî Genellemeler

İstisnâ temelde cümlenin genel hükmünden belirli bir unsurun çıkarılmasına dayanmaktadır. Zübeydî ise onu, i'râbın âmili ile ilişkilendirmekte ve müstesnânın aldığı i'râbın, edatın işlevine bağlı olarak değiştiğini ileri sürmektedir (Tayyib 'Abdurrahîm Yûnus, 2018, 49-50). Dolayısıyla i'râb farklılıklarını sıralayan betimleyici bir konu olmanın ötesinde edatların nahivsel doğasını ve bağlamsal etkilerini açıklayan kuramsal bir alan olarak değerlendirmiştir. Bu minvalde Zübeydî, araştırmasında semâ' yoluyla sabitlenmiş dil verilerini temel almaktadır. Örnek olarak, جَاءَنِي القَوْمُ إِلَّا زَيْدًا "Zeyd dışında kavim bana geldi." cümlesi, Arapçada olumlu yapılarda istisnânın mansûb olarak kullanıldığı yaygın örneklerden biridir. (Zübeydî, 1962/1976, 105). Müellif, mansûbiyetin anlamdan ziyade istisnâ edatının cümlede kurduğu sentaktik ilişkiye bağlı olduğunu belirtmektedir. Kıyas yöntemini kullanarak, müstesnânın her bağlamda aynı i'râb almadığını, özellikle müferrağ istisnâ ve olumsuz cümlelerde değişkenlik arz ettiğini göstermektedir. Örneğin, مَا جَاءَنِي أَحَدٌ إِلَّا زَيْدٌ "Bana Zeyd dışında hiç kimse gelmedi." cümlesinde müstesnânın merfû' gelmesi, bedel yoluyla kurulan sentaktik ilişkinin sonucudur. Bu durum, edatın doğrudan nasb âmilinden ziyade mevcut cümle hükmünü yönlendirdiğini göstermektedir. (Zübeydî, 1962/1976, 105). Zübeydî ayrıca إِلَّا dışındaki edatların i'râb üzerindeki etkilerini de incelemiştir. سِوَى ve غَيْرَ ifadeleri isim karakteri taşıdıkları için çoğu durumda izâfet veya bedel ilişkisi çerçevesinde değerlendirilirken, عَدَا ve حَاشَى fiilî özellikler göstermeleri nedeniyle doğrudan nasb eden âmiller olarak işlev görmektedir. Bu ayrım, istisnâ i'râbının tekdüze olmamasını açıklayan teorik bir dayanak oluşturmaktadır. Netice itibarıyla Zübeydî, istisnâ i'râbını yalnızca konuma veya olumlu-olumsuz ayrımına indirgemeyip, edatın gramatik mahiyeti, cümlenin yapısı ve anlam ilişkileri bağlamında çok katmanlı bir etkileşim ile ele almaktadır (Tayyib 'Abdurrahîm Yûnus, 2018, 49-50).

1.6. Münâdâ ve İğrâda Semâ'î Verinin Takdîrî Kıyasla Açıklanması

Zübeydî, hitap ve uyarı işlevi taşıyan yapılarda i'râb meselelerini ele alırken, doğrudan lafızda bulunmayan ancak anlam ve bağlam gereği kabul edilen "takdîrî âmil" kavramını kullanmıştır. Müellif münâdâ ve iğrâ yapılarındaki nasb halinin, görünürde açık bir fiil olmasa da fiil merkezli bir âmil varsayımıyla açıklanabileceğini savunmaktadır. Münâdâ örneklerinde, يَا عَبْدَ اللهِ "Ey Abdullah" gibi ifadelerde görülen nasb i'râbı, anlam düzeyinde zorunlu olarak kabul edilen bir fiilin âmilleşme işlevine bağlanmaktadır. Zihinde takdir edilen bu fiil, أُنَادِي "Nidâ ediyorum/sesleniyorum." veya أَدْعُو "Çağırıyorum." gibi çağrı anlamı taşıyan bir eylemi temsil etmektedir (Zübeydî, 1962/1976, 95-98; Tayyib 'Abdurrahîm Yûnus, 2018, 55). Benzer şekilde iğrâ yapılarında, عَلَيْكَ زَيْدًا "Zeyd'i tut." gibi örneklerde nasb hali, doğrudan bir fiil olmasa da fiil benzeri bir bağlamın etkin bir âmil oluşturduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Bu yapılarda zihinde takdir edilen fiiller اِلْزَمْ "zorunlu kıl, tut" gibi emir anlamı taşıyan eylemler olup nasb i'râbının anlamsal ve işlevsel temelini oluşturmaktadır. Zübeydî'ye göre emir, uyarı veya sakındırma işlevi taşıyan ifadelerde fiil lafzî olarak bulunmasa dahi fiil hükmünde değerlendirilmektedir. Örneğin, إِيَّاكَ وَالأَسَدَ "Aslandan sakın." cümlesinde nasb, bağlamın ürettiği semantik yönlendirme ile açıklanmaktadır (Zübeydî, 1962/1976, 144-147; Tayyib 'Abdurrahîm Yûnus, 2018, 55-59). Bu tahlil, lafzî verilere bağlı kalmaksızın, semâ' ile kıyas arasındaki ilişkiyi tamamlayıcı bir bütünlük içinde anlam ve bağlamı nahivsel açıklamanın aslî unsurları haline getirmektedir. Buna göre Zübeydî, münâdâ ve iğrâ yapılarında takdîrî âmil kavramını kullanarak, i'râbın görünürdeki istisnâlarını dilin iç mantığıyla uyumlu, tutarlı ve sistematik bir çerçeveye oturtmuştur.

1.7. Zaman ve Gaye Edatlarında Semâ'î Çeşitliliğin Kıyasî Tasnifi

Zübeydî, zaman ve gaye bildiren edatları ele alırken, bunları yalnızca i'râb etkilerine göre sınıflandırmakla kalmayıp, taşıdıkları anlamsal nüansları sentaktik sonuçlarıyla birlikte değerlendirmiştir. Metinlerde edatların dildeki fonksiyonları; süreklilik, başlangıç ve hedef gibi kavramsal kategoriler üzerinden kıyaslanarak, semâ' yoluyla sabitlenen kullanım çeşitliliği sistematik bir tasnife tâbi tutulmuştur. Zaman edatlarını inceleyen Zübeydî, مُذْ ve مُنْذُ edatlarını karşılaştırmalı olarak ele almıştır (Tayyib 'Abdurrahîm Yûnus, 2018, 63). لَمْ أَرَهُ مُنْذُ يَوْمَيْنِ "İki günden beri onu görmedim." örneğinde edatın cer tasarrufunun Arap dilinde istikrarlı biçimde gerçekleştiğini gözlemlemiştir. (Zübeydî, 1962/1976, 274). Ancak müellif, aynı i'râb etkisine rağmen bu edatların üstlendiği farklı anlamsal işlevlere de vurgu yapmaktadır: مُنْذُ geçmişte başlayan bir sürecin konuşma anına kadar devam eden süresini, مُذْ ise belirli bir başlangıç noktasını ifade etmektedir (Tayyib 'Abdurrahîm Yûnus, 2018, 64). Aynı şekilde Zübeydî, حَتَّى edatını da detaylı biçimde ele almıştır. Bu edat, hem isimleri cer eden bir harf-i cer olarak hem de fiilleri nasb eden bir edat olarak kullanılmaktadır. (Zübeydî, 1962/1976, 143-144). Müellif, حَتَّى'nın taşıdığı 'son nokta' ve 'yönelme' anlamlarıyla i'râb değişikliğini anlamın dil yapısına yansıması olarak değerlendirmektedir (Tayyib 'Abdurrahîm Yûnus, 2018, 67-68). Bu minvalde Zübeydî, Basra ekolünün kural merkezli kıyas anlayışı ile Kûfe ekolünün kullanım merkezli tavrını karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Basra ekolü, حَتَّى edatının nasb etme işlevini belirli şartlarda sınırlandırırken, Kûfe ekolü semâ'î çeşitliliği daha esnek bir çerçevede değerlendirmektedir (Enbârî, 1953, 2/597-598). Zübeydî, her iki bakışın da güçlü ve zayıf yönlerini ortaya koyarak semâ'î verilerle desteklenen bir kıyas yöntemi doğrultusunda daha kapsayıcı bir edat teorisi geliştirmeyi hedeflemiştir.

1.8. Kasem ve İzâfette Naklî Asıllar ile Yapısal Kıyasın Sentezi

Zübeydî kasem ve izâfet yapılarında, -genel adeti üzere- semâ' ve kıyas yöntemlerini dengeleyici ve bütünleştirici bir çerçevede ele almıştır. Kasem yapılarında yemin harflerinin cer âmili olarak işlev gördüğünü ve isim unsuru üzerinde doğrudan etkide bulunduğunu öne sürmüştür. وَاللَّهِ ve بِاللَّهِ gibi örnekler, yemin harflerinin mübteda veya diğer isim unsurları üzerinde cer hali meydana getirdiğini gösteren semâ'î deliller olarak sunulmuştur (Tayyib 'Abdurrahîm Yûnus, 2018, 69). Zübeydî lafzen düşen harfler söz konusu olduğunda ise bu düşüşün kasem ilişkisinin ortadan kalktığı anlamına gelmediğini ileri sürmüştür. Ona göre bu ilişki, bağlamın gücü sayesinde örtük biçimde devam etmektedir (Zübeydî, 1962/1976, 192-194). Böylece yemin harfleri hem lafzî hem de bağlamsal düzeyde bağlılık ilişkisi kuran ve cümle içi yapıyı düzenleyen kurucu unsurlar olarak değerlendirilmiştir. İzâfet yapısında ise Zübeydî, bu ilişkinin yalnızca anlamsal bir bağdan ibaret olmadığını, aynı zamanda lafzî ve yapısal düzeyde işleyen bir tâbilik sürecine dayandığını vurgulamaktadır. Muzâf ile muzâfun ileyh arasında kurulan cer ilişkisi, izâfetin temel ve değişmez göstergesi olarak ele alınmaktadır. Örneğin, دَخَلْتُ دَارَ زَيْدٍ "Zeyd'in evine girdim." yapısında muzâfun ileyhin cer hali, izâfet ilişkisini açık bir şekilde ortaya koymakta ve lafzî düzeyde bir bağlılık tesis etmektedir. Zübeydî, muzâfın marifelik, tesniye ve cem' gibi durumlarda geçirdiği morfolojik değişimleri de sistematik nahivsel veriler olarak değerlendirmektedir. Nitekim, جَاءَ بَنُو أَخِيكَ "Kardeşinin oğulları geldi." gibi örneklerde, izâfetin yalnızca i'râbı değil, kelime biçimini de etkileyen kapsamlı bir yapı olduğu görülmektedir (Zübeydî, 1962/1976, 62-63; Tayyib 'Abdurrahîm Yûnus, 2018, 72). Zübeydî, Kûfe ekolüne ait daha esnek kullanım biçimlerini dikkate alsa da bunları Basra ekolünün kuralları çerçevesinde değerlendirmiştir. Semâ'î geçerliliği bulunan kullanımlar, kıyas yoluyla sistemin içine dahil edilmektedir. Bu tavır, kasem ve izâfet yapılarında bağlılık ilişkilerini açıklarken lafzî ve bağlamsal verilerin kurucu rolünü koruyan, aynı zamanda yapısal kıyasla anlamlandıran bütüncül bir metodolojiyi ortaya koymaktadır (Tayyib 'Abdurrahîm Yûnus, 2018, 75).

Zübeydî'nin *Kitâbu'l-Vâdıh* adlı eseri üzerine gerçekleştirilen bu metodolojik tahlil, müellifin Endülüs nahiv geleneği içerisinde belirgin biçimde Basra ekolünün disiplinli çizgisi doğrultusunda

hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Zübeydî, dilsel verilerin tespitinde semâ‘ yöntemini meşruiyet ve malzeme kaynağı olarak konumlandırırken, bu verilerin açıklanması ve sistematik hale getirilmesinde kıyası, kurucu ve denetleyici bir aklî araç olarak kullanmıştır. Bunu yaparken müellif, Kûfe ekolünün nâdir rivâyetleri ve istisnaî kullanımları kural üretmek için yeterli gören görece esnek tutumuna karşılık Arapçanın yalnızca fasih kullanımında yaygınlık ve bilinirlik kazanmış formları normatif veri olarak kabul etmiştir. Müellif, semâ‘ yoluyla elde ettiği dilsel malzemeyi âmil nazariyesi çerçevesinde rasyonel bir zemine oturtarak, i‘râbda meydana gelen her değişimi tutarlı bir nedensellik ilişkisiyle açıklamaya çalışmıştır. İbtidâ nazariyesinden nâsih harflere, nâkıs fiillerden istisnâ yapılarına kadar uzanan geniş bir gramer alanında, işitsel veriyi aklî bir süzgeçten geçirerek bütüncül ve tutarlı bir nahiv teorisi inşa etmiştir. Zübeydî'nin metodolojisindeki en dikkat çekici yön ise kıyasın yalnızca mevcut verileri açıklayan statik (sabit/durağan) bir araç olarak değil, aynı zamanda dilin potansiyel imkânlarını belirli kurallara bağlayan üretken bir mekanizma olarak kullanılmasıdır. Bu yönüyle Zübeydî, nakil ile akıl, kullanım ile yapı arasında kurduğu dinamik denge sayesinde Arap gramerini hem semâ'ın güvenilirliğine hem de mantıksal tutarlılığa dayandıran sistemli bir dilbilimci profili ortaya koymuştur.

Zübeydî'nin *Kitâbu'l-Vâdıh* özelinde ele aldığımız didaktik yaklaşımı, isim cümlesinden fiil paradigmasına kadar uzanan geniş bir alanda semâ‘ ile kıyas arasındaki hassas dengeyi örtük biçimde inşa etmektedir. Müellifin teorik bir mukaddime kaleme almak yerine doğrudan pratik uygulamalara yönelmesi, metodolojik bir belirsizlik ifade etmez. Aksine bu durum, kuralların ancak uygulama yoluyla geçerlilik ve sağlamlık kazanabileceği yönündeki bilinçli bir tercihin yansımasıdır. Bununla birlikte, Zübeydî'nin sistemci kimliğini asıl görünür kılan husus, bu genel kabulleri benimsemesinin yanı sıra dilin en ince ayrıntılarında ve tartışmalı teknik meselelerinde sergilediği tutarlı ve tavizsiz normatif tutumdur. Bu çerçevede, genel sentaktik ilkelerin nahiv ve sarfın en ayrıntılı alanlarında nasıl işlevsel birer denetim mekanizmasına dönüştüğünü gözlemlemek, Zübeydî'nin metodolojik tutarlılığını kavramak açısından belirleyici bir önem taşımaktadır. Nitekim aşağıda ele alınacak teknik uygulamalar, Zübeydî'nin Basra ekolü disiplinine olan sarsılmaz bağlılığını ve rasyonel kıyası etkin biçimde kullanma yetkinliğini somut örnekler üzerinden açıkça ortaya koymaktadır.

2. *Kitâbu'l-Vâdıh*'ta Kuralların Muhafazası: Semâ'î Verinin Kıyâsî Bir Disiplinle Denetimi

2.1. İhtisarın Semâ‘ ve Kıyas Algısına Etkisi

Endülüs nahiv geleneğinin zirve isimlerinden biri olan Zübeydî, geride bıraktığı eserlerle Arap dilbilimi tarihinde kalıcı bir etki bırakmıştır. Özellikle *Kitâbu'l-Vâdıh* adlı eseri, Endülüs tarihinin en hacimli çalışması olmasa da pedagojik başarısı ve metodolojik disipliniyle en etkili metinlerden biri olarak kabul edilmektedir. Ancak eser üzerinde yapılan ilk sathî inceleme, müellifin semâ‘ ve kıyas unsurları karşısındaki tutumuna dair doğrudan sarih bir veri sunmadığı izlenimini uyandırabilir. *Kitâbu'l-Vâdıh*'ın telif sistematiği incelendiğinde, Zübeydî'nin benimsediği dilbilgisel tercihlerin arka planındaki metodolojik süreci ilk bakışta tam manasıyla tebarüz ettirmemektedir. Bu durumun temel sebebi, eserin 'muktezâ-yı hâl' (mevcut durumun gerektirdiği) gereği ihtisar yöntemini esas almış olmasıdır. Zübeydî, bu çalışmasında pedagojik bir kaygı gütmüş, karmaşık tartışmalardan kaçınmış ve yalnızca kendisince 'isabetli' ve 'seçkin' görülen görüşleri bir araya getirmeyi hedeflemiştir. Eserin hacmini daraltmak ve öğrenciye berrak bir zemin sunmak adına, tercihlerin ta'lîl yani gerekçelendirme süreçlerine ve farklı gramer ekollerine ait karmaşık istinbat metotlarına yer verilmemiştir. Dolayısıyla yüzeysel bir okumada müellifin ilgili hükümleri yaygın dilsel verilere mi yoksa nâdir ve metrûk kullanımlara mı dayandırdığı hususu, eserin muhtasar yapısı nedeniyle belirsizliğini korumaktadır ('Azzâvî, 1975, 185).

2.2. Basra Ekolünde Semâ‘ ve Filolojik Denetim

Kitâbu'l-Vâdıh, muhtasar yapısı sebebiyle metodolojik açıdan bazı belirsizlikler barındırmakla birlikte, Zübeydî'nin tercihleri ve savunduğu dilsel vecihler dikkate alındığında müellifin Basra dil ekolüne sıkı sıkıya bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Müellif, gerek nakle (semâ‘) gerekse kurala (kıyas) uygunluğa ilişkin olarak Basra ekolünün tesis ettiği ilmî yöntem ve tasavvuru, Endülüs'e özgü ilmî ortamda yeniden üretmiş ve büyük bir titizlikle uygulamıştır. Basra ekolü nazarında semâ‘, fasih Arap

kelâmının sistematik bir şekilde araştırılması ve kıllet (azlık) dâiresinden çıkıp kesret (çokluk/yaygınlık) mertebesine ulaşan, sahih nakil zincirleriyle aktarılan dil verilerini esas almaktadır. (Enbârî, 1957, 45). Zübeydî, bu 'saha araştırması' geleneğinin bir mirasçısı olarak, Arapçanın incelikleri ve kuramsal yapısına vâkıf olmanın ancak dilin bütüncül bir şekilde ihâta edilmesiyle mümkün olabileceğini idrak etmiş; bu saf verileri nahiv ilminin sarsılmaz temelleri olarak kabul etmiştir ('Azzâvî, 1975, 186). Klasik tabakât literatürü, kurucu isimlerin dilsel veriyi aslî kaynaklarından temini için gerçekleştirdiği çöl seyahatlerini (rıhle/الرِّحْلَةُ) ayrıntılı biçimde kaydetmiştir. Bu seyahatler, kelime derlemeye yönelik bir faaliyet olmakla birlikte daha çok dilin içsel mantığını yerinde kavramaya yönelik sistematik bir çabayı temsil etmektedir. İlk dönem dilcileri için semâ', Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) metodolojik yönlendirmesiyle şekillenen disiplinli bir saha araştırmasıdır. Bunun en somut örneği, Basra metodolojisini takip eden Kisâî'nin (ö. 189/805), Hicâz ve Necid çöllerindeki yoğun kayıt sürecinde on beş şişe mürekkep tüketmesidir. Bu titiz veri toplama faaliyeti, Kisâî'nin Basra'ya dönüşünde dönemin otoritesi Yûnus b. Habîb (ö. 182/798) karşısında ilmî üstünlüğünü kanıtlamasına ve klasik dil çalışmalarında saha verisinin otoritesinin pekişmesine imkân tanımıştır (Suyûtî, 1964, 2/163; 'Azzâvî, 1975, 186-187). Basra ekolü, semâ'ı sıkı bir filolojik denetim mekanizması olarak kurgulamıştır. Basra şehri ve Mirbed Pazarı gibi merkezler, yaşayan dilin derlendiği önemli mahaller olmakla birlikte, Basralı dilciler işitilen her dilsel veriyi kural inşasında delil olarak kabul etmemiştir (Seyyid, 1968, 237). Bu çerçevede 'güvenilirlik' ve 'saflık' ölçütleri belirleyici kılınmış; şehirleşme, ticaret ve yabancı unsurlarla temas neticesinde ortaya çıkabilecek dilsel yozlaşma ihtimaline karşı, yalnızca sahranın derinliklerinde yaşayan belirli kabilelerin lehçeleri sahih dilsel delil olarak değerlendirilmiştir. Suyûtî'nin naklinden hareketle, Ebû Nasr el-Fârâbî'nin (ö. 339/950) *el-Elfâz ve'l-hurûf* adlı eserinde de belirttiği üzere, bu kabile hiyerarşisi 'saf Arapça' arayışının bir sonucudur (Suyûtî, 1989, 90-91). Zübeydî, *Kitâbu'l-Vâdıh*'ta bu hiyerarşiyi pedagojik nedenlerle uzun uzadıya zikretmese de tercihlerinde bu seçici semâ' anlayışına her zaman sadık kalmıştır ('Azzâvî, 1975, 187-188).

Basra ekolü ve Zübeydî'nin aksine Kûfe dil ekolü semâ' sürecinde daha liberal ve pragmatik bir yaklaşım benimsemiştir. Kûfeli nahivciler nezdinde bir dilsel verinin kaideye dönüşmesi için Basralıların şart koştuğu 'yaygınlık' veya 'mutlak güvenilirlik' ölçütleri belirleyici olmamıştır. Bu bağlamda Kûfeliler, Arap kelâmına dair kendilerine ulaşan şâz yahut tekil (âhâd/آحَادٌ) örnekleri dahi dışlamamış, bilakis bu tür kullanımları üzerine kıyas yapılabilecek meşru birer temel kabul ederek nahiv sahasının kapsamını genişletmişlerdir (Seyyid, 1968, 145-146). Bu doğrultuda Zübeydî, Kûfe ekolünün genişlemeci ve zaman zaman istisnâları kural haline getiren tavrını reddederek, Basranın 'mantıksal tutarlılık' odaklı metodunu benimsemiştir. Kûfe mektebi veri merkezli bir kapsayıcılık sergilerken, Zübeydî'nin temsil ettiği Basra mektebi kural merkezli bir tasfiye mantığını esas almıştır. Bu tutum, Zübeydî'nin nahvini daha disiplinli hale getirirken, kurallarının sarsılmazlığını güvence altına almıştır. Ona göre dilde asıl olan, yaygın olanın kanun haline getirilmesidir. Bu tavır, Endülüs'te dilin bozulmasını engelleyen en önemli bariyerlerden biridir ('Azzâvî, 1975, 188-189).

2.3. Kıyas Yoluyla Dilsel Üretim

Zübeydî'nin metodolojisinde kıyas, mekanik bir kural uygulama süreci olmanın yanı sıra aslında istikrâya (tümevarım) dayalı mantıksal bir çıkarım sürecidir (Suyûtî, 1989, 176). Kıyas, olan asıl (الأَصْلُ), fer' (الْفَرْعُ), hüküm (الْحُكْمُ) ve illet (الْعِلَّةُ) şeklinde dört rükun üzerinden yürütülse de (Suyûtî, 1989, 81) süreçte yaygın kullanım, her zaman teorik kıyasa üstün tutulmuştur. Nahiv sistematiğinde kıyasın meşruiyeti verinin sadece niceliğine değil, dilin genel mantığı ve düzenine olan uyuma bağlıdır. Örneğin müellif, rivâyeti sahih olmakla birlikte küllî kıyas kaidelerine aykırılık arz eden اِسْتَحْوَذَ (Ele geçirdi.) ve اِسْتَنْوَقَ (Erkek deve dişi deveye dönüştü.) gibi bazı formların, dilde vârid oldukları şekliyle korunması gerektiğini ve bu tür örneklerin semâ'î nitelik taşıdığını vurgulamaktadır. Bununla birlikte, bu nâdir kullanımlar istisnaî mahiyetleri sebebiyle, kendileri üzerine yeni kurallar binâ edilebilecek birer makîs aleyh (الْمَقِيسُ عَلَيْهِ) olarak kabul edilemezler. Bu usul, hem rivâyet (semâ') hem de kıyas ilkelerini kendi sınırları içerisinde muhafaza ederek nahiv ilminin metodolojik tutarlılığını ve iç

bütünlüğünü teminat altına alan ince bir ayrımı yansıtmaktadır (İbn Cinnî, 1952/1956, 1/100; ‘Azzâvî, 1975, 190). Basra dil ekolünün ayırt edici özelliklerinden biri, aklî kıyası belirleyici bir ölçüt olarak kabul etmesi ve yaygınlık kazanmamış rivâyetlerle karşılaşıldığında, tevîl ve tevcîh mekanizmalarını devreye sokarak mevcut kural sistemini muhafaza etmeye yönelmesidir. Dilsel verinin tevîl yoluyla açıklanmasının mümkün olmadığı durumlarda Zübeydî, bu kullanımları şâz veya nâdir olarak nitelendirmekte ve bunları sistemin dışında görmektedir. Bu metodolojik titizlik, bazı durumlarda müellifin veriyi aktaran bedevîyi dahi hata isnadı yoluyla (التَّخْطِئَةُ) eleştirmesine kadar varmaktadır. Basra ekolü perspektifinde kural, bireysel işitme ve kişisel dil tecrübesinin üzerinde konumlandırılmıştır. Bu disiplinli anlayış, *Kitâbu'l-Vâdıh*'ın kaidelerinin sıhhati kesin ve kullanım sıklığı yüksek şahitlere dayandırılmasını mümkün kılmıştır. Zübeydî'nin tevîli bir kaçış stratejisi olarak değil, dilin genel yapısı ve iç tutarlılığını tekil sapmalara karşı koruyan bir yöntem olarak değerlendirdiği görülmektedir (‘Azzâvî, 1975, 191).

Zübeydî'nin Basra mektebinin katı kurallarına bağlılığının en açık göstergelerinden biri, cer konumundaki bitişik zamir üzerine gerçekleştirilecek atıf meselesinde ortaya çıkmaktadır. Müellif, mecrûr bir zamire yapılacak atfın, ancak âmilin (cer edenin) yeniden zikredilmesiyle sahih olabileceğini ileri sürmektedir. Bu çerçevede, مَرَرْتُ بِكَ وَزَيْدٍ "Sana ve Zeyd'e uğradım." şeklindeki kullanımı geçersiz saymakta; buna karşılık cer âmili tekrar edilerek oluşturulan مَرَرْتُ بِكَ وَبِزَيْدٍ "Sana ve de Zeyd'e uğradım." formunu zorunlu görmektedir. Bu tutum, Zübeydî'nin kıyas merkezli Basra nahiv anlayışına sıkı sıkıya bağlılığını ve dilsel düzeni istisnaî kullanımlara tercih eden metodolojik yaklaşımını açıkça yansıtmaktadır (Zübeydî, 1962/1976, 68-69). Zübeydî benzer şekilde, هَذَا غُلَامُكَ وَعَبْدُ اللهِ "Bu senin ve Abdullah'ın kölesidir." yapısını kabul etmeyerek, bunun yerine atfın açık bir izâfet yapısı içinde gerçekleştirilmesini zorunlu görmüş ve هَذَا غُلَامُكَ وَغُلَامُ عَبْدِ اللهِ "Bu senin kölen ve Abdullah'ın kölesidir." formunu şart koşmuştur. Her ne kadar Kûfe ekolü ile Basralı olmalarına rağmen Yûnus b. Habîb ve Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830), Kur'ân'daki bazı vecihlere ve sınırlı sayıdaki nesir örneklerine dayanarak bu tür kullanımlara cevâz vermiş olsalar da Zübeydî, dilde yaygınlık ilkesini esas alarak bu örnekleri şâz kapsamında değerlendirmiştir. Bu yaklaşım, Zübeydî'nin Basra ekolünün ilkelerine sıkı sıkıya bağlı kaldığını ve bu ekolün Endülüs'teki en güçlü temsilcilerinden biri olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır (‘Azzâvî, 1975, 192). Müellifin yaygın kullanım ilkesine olan sarsılmaz bağlılığı, müstesnânın öne geçirilmesi meselesinde daha katı bir tutum olarak tezahür etmektedir. Sîbeveyh gibi otorite kabul edilen dilciler, Yûnus b. Habîb'in Araplardan işittiği sınırlı sayıdaki nâdir rivâyetlere dayanarak bu tür yapılarda bedel yoluyla raf'e, yani merfû' okumaya cevâz vermiş olsalar da Zübeydî, söz konusu durumlarda mutlak surette nasbı yani mansûb okunmasını şart koşmaktadır. Bu bağlamda, مَا جَاءَنِي إِلَّا زَيْداً أَحَدٌ "Bana Zeyd dışında hiç kimse gelmedi." cümlesinde زَيْداً lafzının mansûb olarak kullanılması gerektiğini savunmakta ve bunun dışındaki vecihleri kıyasa aykırı nâdir örnekler olarak değerlendirmektedir. (Zübeydî, 1962/1976, 106). Bu, Zübeydî'nin tevîl ve şâz mekanizmalarını uygulamada gösterdiği metodolojik katılığı ve titizliği açık bir şekilde teyit etmektedir (‘Azzâvî, 1975, 193). Zübeydî, Basra ekolünün önde gelen isimleri olan Yûnus b. Habîb ve İbn Ebî İshâk (ö. 117/735) tarafından nakledilen bazı nâdir istişhâdları dahi, dilin genel işleyişine aykırı bulduğu gerekçesiyle reddetmiştir. Bunun en somut örneği, tahzîr üslubunda atıf harfi olmaksızın gerçekleştirilen إِيَّاكَ زَيْداً kullanımına karşı geliştirdiği itirazdır. Müellif, bu yapıda vâv harfinin hazfini dilin genel karakterine aykırı görmüş ve atıf harfinin kullanılmasının zorunlu olduğunu savunmuştur. Şiirlerde yer alan aykırı örnekler ise zarûratu'ş-şi'r (ضَرُورَةُ الشِّعْرِ) çerçevesinde değerlendirilerek kuralın dışında tutulmuştur.

Zübeydî, bazı morfolojik değişimleri semâ'î kabul ederek muhafaza etmiştir; cem'u'l-cem' (جَمْعُ الْجَمْعِ) formlarını (Zübeydî, 1962/1976, 243) "Nakledilir ancak üzerine kıyas yapılamaz." (عَلَيْهِ يُقَاسُ وَلَا يُحْفَظُ) kategorisinde değerlendirmiştir. Hemzenin tahfîfi yani hafifletildiği kullanımları (Zübeydî, 1962/1976, 288) ise müellif "az olup üzerine kıyas yapılamaz." biçiminde nitelendirerek kuralın dışında bırakmıştır (‘Azzâvî, 1975, 194). Bu durum, yalnızca mevcut dilsel biçimleri tasfiye eden bir yöntemle sınırlı

kalınmadığını, aynı zamanda yeni biçimleri inşa etme kapasitesine sahip olunduğunu göstermektedir. Müellif kıyası, dilde henüz örneği görülmemiş veya nakledilmemiş potansiyel formların üretiminde yaratıcı bir araç olarak kullanmıştır. Beşli sahih isimlerin (الْخُمَاسِيُّ الصَّحِيحُ) tasğîr (küçültme) ve teksîr (çoğul yapma) işlemleri, dörtlü isimler (الرُّبَاعِيُّ) üzerinden yapılan kıyas ile meşrulaştırılmıştır. Örneğin, فَرَزْدَقٌ ismi Arapça kaynaklarda böyle bir küçültme formuyla görülmemesine rağmen Zübeydî kıyas yoluyla bu ismi فُرَيْزِدٌ biçiminde türetmiştir (Zübeydî, 1962/1976, 246). Ayrıca فَعَايِلٌ vezninin sadece isimlere mahsus olduğu iddiasını reddederek, طَرَايِمٌ–طِرْمٌ (uzun boylu) kelimesinden hareketle bu veznin sıfatlarda da kullanılabileceğini kıyasen ispat etmiştir. Müellif bu akıl yürütme ile semâ'î verinin yetersiz kaldığı noktalarda kıyasî tümevarımı işletmiş ve nahiv ilmini dinamik bir yapıya kavuşturmuştur ('Azzâvî, 1975, 198-199). Zübeydî, nahiv ilminde tümevarım sürecini, Sîbeveyh gibi otoritelerin zaman zaman düştüğü metodolojik boşlukları dolduracak düzeye taşımıştır. Müellif, فَعَاوِلُ vezninin yalnızca sıfata mahsus olduğu iddiasını, Sîbeveyh'in isim olarak zikrettiği عِصْوَادٌ (büyük olay/karmaşa/zayıf kadın) ve قِرْوَاشٌ (asalak/kalın kafalı) kelimelerini temel alarak reddetmiştir (Sîbeveyh, 1988, 4/260). Bu isimlerin çoğul formlarını kıyasen عَصَاوِيدُ ve قَرَاوِيشُ biçiminde inşa eden Zübeydî, semâ'î verinin tıkandığı noktada kıyasî zorunluluğu işletmiştir. Benzer şekilde, تَفَاعِيلٌ vezninin yalnızca isim kalıbı olduğu yönündeki yerleşik kanaati, Kisâî'den naklettiği تِلْقَّامَةٌ (iştahlı) ve تِلْعَابَةٌ (şakacı) gibi mübâlağalı sıfat şahitleri aracılığı ile çürütmüştür. Henüz Arap kaynaklarında işitilmemiş olmasına rağmen bu sıfatların çoğulunun kıyasen تَلَاقِيمُ ve تَلَاعِيبُ olması gerektiğini savunması, Zübeydî'nin nahivdeki üretken mantık anlayışının en belirgin tezahürüdür. Müellif, bu metodolojik cesaretiyle Endülüs nahiv mektebinin olgunluğunu ve yetkinliğini ortaya koymuştur ('Azzâvî, 1975, 199-200).

Netice itibarıyla Zübeydî, *Kitâbu'l-Vâdıh* adlı eserinde semâ' ve kıyas konusunda katı bir Basra çizgisini takip etmiştir. Ancak bu çizgi, statik bir nakilcilikten ziyade sistemli bir akıl yürütme ve üretken bir kıyas anlayışıyla bütünleşmiştir. O, dilde düzenli olarak tekrarlanan ve çok sayıda istişhâdla desteklenen vecihleri üstün kabul ederek başat kural haline getirmiştir. Zübeydî'nin bu metodolojik tutumu, Endülüs Arap dili geleneğinin kendi özgün kimliğini kazanması ve Doğu kaynaklı dil verilerinin disiplinli bir süzgeçten geçirilmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Zübeydî, az sayıdaki nâdir istişhâd üzerine inşa edilen Kûfe kökenli veya şâz vecihleri tasfiye ederek Endülüs'te sistemli üretken bir nahiv anlayışının temelini atmıştır. *Kitâbu'l-Vâdıh*, içerdiği muhtasar fakat disiplinli öğretilerle Endülüs dilcileri için bir referans kaynağı olmuştur. Eserin metodolojisi, semâ' ve kıyası sadece bir nakil ve kural pratiği olmaktan çıkartarak dildeki eksik veya örtük potansiyeli açığa çıkaran üretken bir süreç haline getirmektedir. Eser bu y Endülüs Arap dili literatüründe sistem ve metodoloji açısından benzersiz bir örnek teşkil etmektedir ('Azzâvî, 1975, 200).

3. Zübeydî'nin *Lahnu'l-'Avâm* Eserinde Kullandığı Semâ' ve Kıyas Yöntemi

Ebû Bekr ez-Zübeydî, *Lahnu'l-'avâm* adlı eserinde halk dilindeki sapmaları normatif bir bakış açısıyla derlemiş ve semâ'-kıyas dengesini yeniden inşa etmiştir. Basra dil mektebinin katı ilkelerine sadık kalmasıyla müellif, her türlü işitsel veriyi meşru kabul etmeyen seçici bir semâ' anlayışı benimsemiştir. Böylelikle otoritesi, yalnızca fıtrî yapısı bozulmamış güvenilir râviler ve klasik metinlerle (Kur'ân, hadis, kadîm şiir) sınırlandırmıştır. Bu yöntemde kıyas, dilin mantıksal ve sistematik iskeletini disipline eden bir üst irade olarak konumlandırılırken, güvenilir semâ' verileri bu kuralların tarihsel ve tevkîfî (nassla sabit) dayanaklarını oluşturmaktadır. Zübeydî, halk dilinde ve eğitimli çevrelerde gözlemlediği değişimleri, klasik Arapçanın morfolojik ve sentaktik sınırlarından bir sapma olarak değerlendirmiştir. Dildeki doğal evrimi hoş karşılayan esnek eğilimlerin aksine, müellif kıyasın düzenleyici gücü ile en sahih semâ' verilerini sentezleyen muhafazakâr ve sistematik bir ıslah metodolojisi ortaya koymuştur.

3.1. Kıyasın Rolü ve Morfolojik Düzen

Zübeydî'nin dil tasavvurunda kıyas, dilin matematiksel iskeletini ve mantıksal tutarlılığını temsil eden temel parametrelerden biri olarak konumlandırılmaktadır. Müellif, sîgaların meşruiyetinin nakle dayanması ve dilin genel işleyiş kurallarıyla uyum içinde olması gerektiğini savunmaktadır. Bu metodolojide kıyas, dilsel sapmaları tespit noktasında bir nirengi (referans) noktası işlevi görmektedir. Müellifin kıyasa karşı bu tavizsiz bağlılığı, özellikle isimlerin yapısal özellikleri ve şiir eleştirisi bağlamında belirginleşmektedir. Örneğin o, Kumeyt b. Zeyd el-Esedî'nin (ö. 129/744) bir beytinde ذُو (sahiplik eki) kelimesini müstakil bir isimmiş gibi harf-i tarifle اَلذُّو, ikil formu اَلذَّوَانِ ve çoğul formlarını ise اَلْأَذْوَاءُ ve اَلذَّوُونَ şeklinde kullanmasını dilin mantığına aykırı görmektedir. Bu reddin temel gerekçesi, ilgili kelimenin mülâzım-ı izâfet niteliğinde olması, yani her zaman bir tamlananla birlikte kullanılmasının zorunlu olmasıdır. Zübeydî, kelimenin hem tekil hem de çoğul formlarının bu izâfet kuralına tâbi olduğunu belirlemiş ve kıyasın dışına çıkan tüm kullanımları norm dışı kabul etmiştir (Zübeydî, 2000, 12-13). Kıyasın hakem tayin edildiği hususlardan bir diğeri, fiil kökenlerinin belirlenmesidir. Basra ekolünün زَلْزَلَ (Sarstı.), صَلْصَلَ (Tıkırdadı.), حَلْحَلَ (Yerinden çıkardı.) gibi fiilleri doğrudan rubâ'î kök olarak kabul ettiği bilinmektedir. Zübeydî ise bu fiilleri حَلَلَ, صَلَلَ, زَلَلَ gibi sülâsî asıllara dayandıran Kûfe mektebinin görüşüne meyletmiştir (Zübeydî, 2000, 137). Buna göre, ardışık aynı harflerin yarattığı lafzî ağırlığı gidermek amacıyla birinci harfin üçüncü harf olarak eklendiği savunulmaktadır. Zübeydî, Kûfelilerin bu çıkarımını iştikâk ve kıyas ilkeleri ile desteklemiş ve bilimsel açıdan daha tutarlı bulmuştur (Zübeydî, 2000, 137). Ayrıca, müellifin analojiye olan bağlılığı, ism-i tasgîr ve cemi' kalıpları üzerindeki teknik analizlerinde de gözlemlenmektedir. Örneğin, إِصْطَبْلٌ (ahır/hayvan barınağı) kelimesinin küçültme formunun أُصَيْطِبٌ (küçük ahır) olması gerektiğini savunmuş; (Zübeydî, 2000, 133-134). هِمْيَانٌ (kese/cüzdan) kelimesinin çoğulu olan هَمَايِيْنٌ formunu, سِرْحَانٌ (kurt) kelimesinin çoğulu ile kıyaslayarak temellendirmiştir ('Azzâvî, 1975, 413-414).

3.2. Semâ' ve Nakil Otoritesi

Zübeydî'nin metodolojisinde kıyas, kurucu bir işlev taşımakla birlikte bu güç her zaman semâ' otoritesi tarafından denetlenmektedir. Müellif için teorik olarak ne kadar tutarlı görünürse görünsün, işitsel bir dayanağı olmayan hiçbir kullanım dilbilimsel geçerlilik kazanamaz. Zübeydî, işitilen dilsel malzeme karşısında Basra dil ekolünün metodolojik titizliğini benimseyerek seçici bir tavır sergilemiştir. Nakli gerçekleştirenlerin fıtrî dil yeteneklerinin (selîka) saflığını ve dil melekelerinin bozulmamış olmasını temel kriter olarak esas almıştır. Bu seçicilik özellikle müzekker yapıdaki فِعَالٌ vezninin çoğul biçimi olan kıllet (azlık çoğulu) أَفْعِلَةٌ kullanımında gözlemlenmektedir. Zübeydî, bu bağlamda أَلْسِنَةٌ–لِسَانٌ (dil/diller) örneklerini açıklamaktadır. Ancak müellif, كُتُبٌ–كِتَابٌ (kitap/kitaplar) ve أَحْمِرَةٌ–حِمَارٌ (eşek/eşekler) ve آزِرَةٌ–إِزَارٌ (örtü/örtüler) ve müzekker temellere dayalı olarak جُمٌّ–لِجَامٌ (yular/yularlar) gibi örneklerde bu kuralın işletilmediğine dikkat çekerek önemli bir istisnâ alanı belirlemiştir. Arapların bu kelimeler için أَكْتِبَةٌ veya أَلْجِمَةٌ gibi formları (nâdir rivâyetler dışında) kullanmamış olmaları, Zübeydî'ye göre kıyasa teorik olarak uygun olsa da işitsel verinin yokluğu nedeniyle reddedilmiştir (Zübeydî, 2000, 59). Benzer şekilde, لَجَّ (Israr etti.) fiilinin masdarı olarak halk arasında kullanılan kesreli لِجَاجَةٌ (doğru form: لَجَاجَةٌ (Israr etmek) formu, مُفَاعَلَةٌ bâbına kıyasen mümkün olsa da Araplardan işitilmediği gerekçesiyle Zübeydî tarafından lahn kabul edilmiştir. (Zübeydî, 2000, 156). Bu tercih, müellifin kıyas ile semâ' arasındaki metodolojik dengeyi nasıl koruduğunu ve teorik akıl yürütmeyi işitsel verinin önceliği ile sınırlandırdığını göstermektedir ('Azzâvî, 1975, 414). Semâ' otoritesinin en yüksek mertebesi, nasslar olarak kabul edilmektedir. Zübeydî'ye göre, ilâhî sıfatların isimlendirilmesinde teknik dil kurallarının uygulanmasından ziyade tevkîfî bir tutum esas alınmalıdır. Ona göre, bir lafız iştikâk ve tasrîf açısından ne derece dilbilgisel olarak doğru ve tutarlı olursa olsun, şer'î bir dayanağı (Kur'ân veya hadis) bulunmadığı sürece Allah'a izâfe edilemez. Bu bağlamda müellif,

اَلْأَزَلِيُّ (el-Ezelî) nitelemesini ilâhî bir sıfat olarak kullanmayı reddetmiştir. (Zübeydî, 2000, 11). Aynı şekilde İbnu's-Sîd el-Batalyevsî (ö. 521/1127) tarafından kıyasî olarak meşrû görülen bazı kullanımlar, örneğin Allah'a salâtın Peygamber'in âline muzâf edilmesi (مُحَمَّدٍ آلِ), Zübeydî tarafından Hz. Peygamber'den sahih nakledilen salavât hadisine dayanılarak reddedilmiştir. Bu bağlamda Zübeydî'ye göre dilin kullanımı teorik analojilere değil, bozulmamış nakil silsilesiyle aktarılan güvenilir örneklere dayandırılmalıdır (Zübeydî, 2000, 14-15; 'Azzâvî, 1975, 414-415).

3.3. Ses ve Anlamda Metodolojik Sapmalar

Zübeydî, halk ağzında gözlemlediği fonetik ve semantik değişimleri, geleneksel gramer normlarının ötesinde semâ' ve kıyas dengesini bozan birer yozlaşma olarak kaydetmiştir. Müellifin korumacı tutumuna göre, sessiz harflerdeki ötümlüleşme (sad-zâ dönüşümü: أَصْدَرَ – أَزْدَرَ) (Yayınladı.) veya harf benzeşmeleri (sîn-sâd dönüşümü: سِرَاطٌ – صِرَاطٌ) (yol) telaffuz kolaylığı sağlasa da kadîm semâ'ın otantik ses yapısına aykırıdır ('Azzâvî, 1975, 375). Benzer şekilde, رَغِيفٌ (somun ekmek) yerine رِغِيفٌ gibi hareke uyumuna dayalı değişimler, dilin tarihsel sürekliliğini temsil eden işitsel otoritenin ihlali olarak değerlendirilmektedir. Zübeydî, Endülüs ağızlarındaki imâle ve teşdîdin ağırlığından kaçınma gibi özgün artikülasyonları kaydederken, bu durumları kıyasın disipline edici gücünden bir sapma (lahn) olarak nitelendirmiştir. Anlambilim açıdan ise müellif, tahsîsu'l-'âmm (anlam daralması) olgusunu ciddi bir dil kusuru olarak görmektedir. Ona göre, رَيْحَانٌ (reyhan), لِحَافٌ (yorgan) ve وَادِي (vâdi) gibi kelimelerin geniş anlam alanından koparılarak belirli nesnelere tahsis edilmesi, klasik Arapçanın semâ' yoluyla intikal eden zengin mirasının daraltılması anlamına gelmektedir. Zübeydî için bu tür semantik sapmalar, dilin mantıksal ve sistematik iskeletini temsil eden kıyas ile tarihsel derinliğini ve işitsel otoritesini temsil eden semâ' arasındaki ontolojik bağın zedelenmesi demektir. Bu nedenle müellif, fonetik ve semantik her türlü modernleşme belirtisini, fasih Arapçanın anlam bütünlüğünü koruma amacıyla reddetmiştir.

3.4. Sosyolojik Veriler ve Dil Metodolojisi

Hasbelâvî'nin iddiasına göre, Zübeydî'nin eserinde toplumsal hayat yalnızca bir dekor işlevi görmez, aksine semâ' malzemesinin bozulmaya uğradığı bir saha ve kıyasın disipline etmesi gereken dilsel bir gerçekliktir. Araştırmacıya göre müellif açısından toplumsal tabakalaşma, dilsel bir hiyerarşiyi temsil etmektedir. الْعَامَّةُ (halk) ile الْخَاصَّةُ (seçkinler) ayrımı, fasih Arapçanın temel unsuru olan güvenilir (sika) semâ' ile yozlaşmış konuşma arasındaki metodolojik sınırı belirlemektedir. Bu bağlamda, Zübeydî'nin halkın dilini "küçük sineklere" benzetmesi, kıyasın mantıksal iskeletinden sapmış ve otorite kabul edilen kadîm semâ' zincirinden kopmuş bir topluluğa duyulan akademik tepkiyi yansıtmaktadır. Hasbelâvî, eserde sunulan maddî kültür panoramasının semâ'ın gündelik yaşamda somutlaşma biçimine gönderme yaptığını savunmaktadır. Nitekim, giyimle ilgili terimler olan قَمِيصٌ (gömlek) ve حَلْحَالٌ (halhal) ile mutfak kültürüne dair فُقَّاعٌ (bal ve arpadan yapılan içki) gibi örneklerde yapılan düzeltmeler, morfolojik kıyasın somut nesneler üzerinde nasıl korunması gerektiğini göstermektedir. Aynı şekilde, كُرَّاسَةٌ (not defteri) ve قِمَطْرٌ (dâirelerde resmî evrakların saklandığı depo) gibi eğitim terimleri üzerinden yürütülen tartışmaların da ilgili araştırmada ilmî terminolojinin kıyasa uygunluğunu denetleyen unsurlar olarak değerlendirildiği görülmektedir (Hasbelâvî, 2019, 106). Şehir hayatının merkezindeki hamamlar ve kadınların sosyal rolleri gibi unsurlar, müellif için yalnızca sosyolojik veri olmanın ötesinde, dilin yaşayan ve lahna açık yüzünü gözlemleme imkânı sunan bir laboratuvar işlevi görmektedir. Buradan hareketle Zübeydî'nin, halkın dildeki tasarruflarını doğal bir evrim süreci olarak okumaktan ziyade kıyasın disipline edici gücünden ve semâ'ın tarihsel dayanaklarından bir sapma olarak konumlandırdığı söylenebilir.

3.5. Şâz Yapılar

Zübeydî, kural dışı nakiller karşısında semâ‘ verisini kıyas disipliniyle tarttığı seçici ve muhafazakâr tutumu benimsemiştir. Müellif, dilde varlığı saptanan ancak genel dil mantığına ve yerleşik kurallara aykırı düşen yapıları عَلَيْهِ يُقَاسُ وَلَا يُحْفَظُ (Nakledilir ancak üzerine kıyas yapılamaz.) şeklinde bir kategoriyle değerlendirmiş ve geçmişte de bu şekilde uygulamıştır. Bu ölçü sayesinde, semâ‘ yoluyla aktarılan tarihsel zenginliği yok saymaksızın, dilin matematiksel iskeleti (kıyasî yapısı) korunmaktadır. Bunun için somut bir örnek olarak مَبْطُولٌ formunun (doğru form: مُبْطِلٌ (geçersiz kılan)), جْنُونٌ (deli) ve مَزْكُومٌ (gripli) kelimeleri gibi Zübeydî tarafından kıyasa aykırı birer işitsel lahn olarak nitelenmesidir ki bunun nedeni, asıl fiil أَبْطَلَ (Geçersiz kıldı/İptal etti.) ile kurulan morfolojik uyumsuzluğa dayandırılır (Zübeydî, 2000, 169). Temel ölçütü süreklilik ve kurala uygunluk olan müellif, bu nâdir kullanımları dilin birer verisi olarak kaydetmiş; ancak bu tür şâz unsurlardan hareketle yeni dil kuralları (kıyas) üretmeye kesinlikle imkân tanımamış, onları kıyas alanının dışında tutmuştur. Benzer şekilde, müzekker yapılardaki azlık çoğulu (cemi’ kıllet) tartışmasında; أَحْمِرَةٌ–حِمَارٌ ve آزِرَةٌ–إِزَارٌ formlarını yalnızca semâen işitildikleri için meşru kabul ederken, كِتَابٌ ve لِجَامٌ için teorik analojinin mümkün kıldığı أَكْتِبَةٌ veya أَلْجِمَةٌ formlarını, işitsel bir dayanağı bulunmadığı gerekçesiyle nakil dâiresine dahi almamaktadır.

Sonuç olarak Zübeydî’nin *Lahnu’l-‘avâm*’da sergilediği bu bütüncül yöntem, Endülüs’te fasih Arapçanın yerel dillerin ve halk ağızlarının baskısı altında erimesini engelleyen bir disiplin mekanizmasına dönüşmüştür. O, kıyası mantıksal bir temel, semâ‘ı ise bu temeli denetleyen ve sınırlarını çizen bir otorite olarak konumlandırmıştır. Müellifin bu kuralcı ve tavizsiz tavrı, Arapçanın asırlar boyu Endülüs coğrafyasında edebî ve ilmî gücünü koruyabilmesinin sağlam akademik dayanaklarından birini oluşturmuştur.

Sonuç

Ebû Bekr ez-Zübeydî’nin *Kitâbu’l-Vâdıh* ve *Lahnu’l-‘avâm* adlı eserleri çerçevesinde gerçekleştirilen bu metodolojik analiz, müellifin Arap dilbilimi tarihindeki konumunun yalnızca bir nakilci veya öğretici olmanın ötesinde, özgün bir sistematik dilci olarak tanımlanabileceğini ortaya koymaktadır. Analiz neticesinde belirlenen temel bulgular, Zübeydî’nin semâ‘ ve kıyas ilkelerini birbirini denetleyen ve tamamlayan iki dinamik epistemik mekanizma olarak konumlandırdığını göstermektedir. Bu metodolojide birinci temel direk, semâ‘ın filolojik bir denetim mekanizması olarak işlev görmesidir. Müellif, işitilen her türlü dilsel veriyi kıyas ve kural üretiminde kullanmamış; aksine verinin yaygınlık (kesret) ve güvenilirlik (sika) kriterlerini karşılamasını ön koşul olarak kabul etmiştir. Özellikle *Lahnu’l-‘avâm*’da belirginleşen bu korumacı tutum, fasih Arapçanın otantik yapısını halk ağzındaki sapmalara/lahınlara karşı muhafaza eden normatif bir mekanizma olarak işlev görmüştür. Semâ‘, kuralın meşruiyet zemini olarak konumlanırken, bu zemine uymayan nâdir rivâyetler, hıfz kategorisine dahil edilerek sistematik düzenin dışında bırakılmıştır. İkinci ve belki de daha özgün bulgu, Zübeydî’nin üretken kıyas anlayışıdır. Müellif, kıyası yalnızca mevcut dilsel yapıları açıklayan statik bir araç olarak değil, semâ‘ın sessiz kaldığı veya işitsel verinin eksik olduğu durumlarda dilin potansiyel imkânlarını yapılandıran üretken bir mekanizma olarak kullanmıştır. Beşli isimlerin tasğîri veya belirli vezinlerin sıfat kategorisine teşmili gibi teknik uygulamalar, Zübeydî’nin kıyas ve ıttırâd temelinde henüz işitilmemiş formları dahi inşa edebilen bir epistemik otorite olarak işlev gördüğünü kanıtlamaktadır. Sonuç olarak, Zübeydî âmil nazariyesini teorik bir çerçeve olarak benimseyerek işitsel malzemeyi aklî bir kalıba dönüştürmeyi başarmış; semâ‘ malzemenin güvenliğini temin ederken, kıyas bu malzemenin mantıksal sürekliliğini garanti altına almıştır. *Kitâbu’l-Vâdıh*’ta didaktik bir disiplinle inşa edilen bu sistem, *Lahnu’l-‘avâm*’da toplumsal bir dil ıslah stratejisine dönüşmüş, müellifin sentezci ve kuralcı yaklaşımı, Endülüs nahiv mektebinin Doğu karşısındaki rüştünü ve Arap gramerinin matematiksel tutarlılığını sağlama açısından kritik bir rol oynamıştır. Bu çalışma, Zübeydî’nin

mirasının salt bir kurallar toplamı değil, akıl ile naklin dil atlasında sergilediği sistematik ve uyumlu bir epistemik düzen olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada ulaşılan bulgular, Arap dilbilimi tarihi bakımından nihai bir son nokta olmaktan çok, yeni araştırma sorularının başlangıç zeminini teşkil etmektedir. Zübeydî'nin *Kitâbu'l-Vâdıh* ve *Lahnu'l-'avâm* adlı eserlerinde benimsediği esnek fakat kuralcı ve dili korumaya yönelik tutumun daha iyi anlaşılabilmesi adına çağdaşı Endülüslü dilcilerin eserleriyle karşılaştırmalı incelemeler yapılması gerekmektedir. Nitekim, Endülüs'te muhtasar ve şerh geleneği içinde semâ' ile kıyas arasındaki yöntembilimsel dengenin pratik metinlerde nasıl şekillendiği, üzerinde daha fazla çalışılabilecek bir araştırma konusudur. Bunun yanı sıra, *Lahnu'l-'avâm* türü eserlerin dil düzeltme eğilimlerinin Endülüs'te Müvelledûn ve Musta'ribûn gibi farklı toplumsal gruplar üzerindeki etkisi ile dilin kimlik oluşumundaki rolü ayrıca incelenmelidir. Bu sorulara odaklanacak yeni çalışmaların, Doğu ve Batı İslâm dünyasında gelişen dilbilim geleneklerinin çok yönlü ve karşılaştırmalı yapısını daha net ortaya koyacağı öngörülmektedir.

Kaynakça

'Azzâvî, Ni'met Rahîm. *Ebû Bekr ez-Zübeydî el-Endelusî ve âsâruhû fi'n-nahv ve'l-luġa*. Bağdat: Câmi'atu Bağdâd, Yüksek Lisans Tezi, 1975.

Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn 'Abdurrahmân b. Muhammed b. 'Ubeydillâh. *el-İġrâb fî cedeli'l-i'râb ve Lume'u'l-edille fî usûlü'n-nahv*. thk. Sa'îd el-Efgânî. Suriye: Matba'atu'l-Câmi'âti's-Suriyye, 1376/1957.

Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn 'Abdurrahmân b. Muhammed b. 'Ubeydillâh. *el-İnsâf fî mesâili'l-hilâf beyne'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd. 1. Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikr, 1372/1953.

Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn 'Abdurrahmân b. Muhammed b. 'Ubeydillâh. *Esrâru'l-'Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, 1420/1999.

Hasbelâvî, Nesîm. "Nazarât İctimâ'iyye ve luġaviyye fî'-Endelüs min hilâli kitâb "Lahnu'l-'avâm" li'z-Zübeydî." *Muessesetu Kân et-Târîhiyye*, 43/12, (2019), 102-113.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Usmân el-Mevsılî el-Bağdâdî. *el-Hasâis*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 1. Cilt. Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyye'l-'Âmme li'l-Kitâb, 1371-1375/1952-1956.

Kılıç, Ramazan. "Ebû Bekir ez-Zübeydî'nin Pedagojik Açıdan Arap Dilinin Öğretimindeki Yeri", *SEFAD*, 42 (2013), 177-196.

Râcihî, 'Abduh Alî İbrâhîm. *Durûs fi'l-mezâhibi'n-nahviyye*. Beyrut: Dâru'n-Nahda el-'Arabiyye, 1400/1980.

Seyyid, 'Abdurrahmân. *Medresetu'l-Basra en-nahviyye*. Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 1388/1968.

Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. 'Usmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kahire: el-Mektebetu'l-Hâncî, 1408/1988.

Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Bekr b. Muhammed. *Buġyetu'l-vu'ât fî tabakâti'-luġaviyyîn ve'n-nuhât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl. 2. Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asrıyye, 1384/1964.

Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Bekr b. Muhammed. *el-İktirâh fî usûli'n-nahv ve cedelih*. thk. Mahmûd Fucâl. Suriye: Dâru'l-Kalem, 1409/1989.

Tayyib, 'Abdurrahîm Yûnus. *Ebû Bekr ez-Zübeydî ve ârâuhu'n-nahviyye beyne'l-Basrıyyîn ve'l-Kûfiyyîn min hilâli kitâbihi "el-Vâdıh fi'n-nahv."*. Sudan: Câmi'atu Cezîre, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Zavalsız, Halit. "Zübeydî, Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 44/519. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Zebîdî, Ebu'l-'Abbâs Zeynuddîn (Şihâbuddîn) Ahmed b. 'Abdillatîf eş-Şercî. *İ'tilâfu'n-nusra fî ihtilâfi nuhâti'l-Kûfe ve'l-Basra*. thk. Târık el-Cenâbî. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub ve'l-Mektebetu'n-Nahda el-'Arabiyye, 1407/1987.

Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. 'Abdillâh b. Mezhic. *el-Vâdıh fî 'ilmi'l-'Arabiyye*. thk. 'Abdulkerîm Halîfe. Amman: Merkezu'r-Ruvvâd, 1382-1396/1962-1976.

Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. 'Abdillâh b. Mezhic. *Lahnu'l-'avâm*. thk. Ramadân 'Abduttevvâb. Kahire: el-Mektebetu'l-Hâncî, 1421/2000.